

بررسی نقش معلمان در رابطه با فعالیت‌های تربیتی-اجتماعی دانش‌آموزان

*سنگ‌سفیدی، رضا، میرزایی، سیدحسین²، عنایتی، سعید³، فتحی، حسین⁴

¹. نویسنده مسئول: دانشجو معلم دانشگاه فرهنگیان خراسان شمالی sangsefidi98@gmail.com

² دکتری روانشناسی، مدرس دانشگاه فرهنگیان

³. دانشجو معلم دانشگاه فرهنگیان خراسان شمالی

⁴. دانشجو معلم دانشگاه فرهنگیان خراسان شمالی

چکیده

هدف از این پژوهش بررسی مبانی تربیت اجتماعی تشریح، نقش و رسالت معلمان در رشد و ارتقای فعالیت‌های تربیتی-اجتماعی دانش‌آموزان است. با توجه به این که یکی از معضلات و بحران‌های دوران ما فقدان هویت اجتماعی بوده، امروزه تربیت اجتماعی به عنوان یکی از ساحت‌های تعلیم و تربیت در سند تحول بنیادین مورد توجه متفکران و اندیشمندان علوم تربیتی واقع شده است. روش پژوهش و ابزار، توصیفی از نوع مروری است که به شیوه‌ی کتابخانه‌ای و با استفاده از منابع پیشین و با ابزار فیش برداری انجام شده است. همان طور که می‌دانیم انسان موجودی اجتماعی است که در آن رشد و ارتقا می‌یابد و تربیت یافتگی اجتماعی وی سبب می‌شود که او از فعالیت‌های فردی به سوی جمعی سوق پیدا کند. به طوری که فرد تنها طرفدار ارزش‌هایی باشد که مورد توافق جامعه است و به جامعه معینی تعلق ندارد. رویکرد اجتماعی به عنوان مبنای هدف گذاری در این زمینه مورد تحلیل واقع شد و روش‌های تربیت اجتماعی در مدارس به صورت فعالانه معرفی گردید بنابراین مباحث تربیت برای کسب شایستگی‌هایی است که متربیان را قادر می‌سازد به عنوان شهروند فعال و آگاه در جامعه مشارکت کنند. در این راستا اهداف آموزشی، اهمیت و ضرورت تربیت اجتماعی و روش‌های آن مورد بحث و بررسی قرار گرفت. . نتایج پژوهش نشان می‌دهد معلم نقش مهم‌تری نسبت به دیگر عوامل دارد چرا که معلم می‌تواند با تقویت روحیه باطل ستیزی، حق‌گرایی، قانون‌گرایی، و در نهایت قدرت تفکر در فراگیران و انتخاب شیوه‌های درست در بیان آموزه‌های اجتماعی، دانش‌آموزان را در راستای تربیت اجتماعی هدایت کند.

کلیدواژه: تربیت اجتماعی، تعلیم و تربیت، معلم، مربی

مقدمه

فعالیت‌های فوق برنامه و تربیتی - اجتماعی، مجموعه‌ای از تجربه‌ها، فعالیت‌ها و فرصت‌هایی است که در مدرسه و خارج از آن به منظور رفع نارسایی برنامه درسی رسمی، برای غنی سازی و تعمیق یادگیری و کمک به دانش‌آموزان در رشد و پرورش توانایی‌ها و قابلیت‌های خاص و آماده کردن آنان برای ایفای تکالیف و مسئولیت‌های شهروندی پیش‌بینی و اجرا می‌شوند. این فعالیت‌ها بیش از هر عامل دیگری از میزان علاقه، تجربه و قدرت ابتکار معلم، مربی و دانش‌آموز متأثر می‌شوند. آموزش و پرورش در هر جامعه یکی از نهادهای تاثیرگذاری است که انتظار می‌رود به طور متوازن و متعادل به جنبه‌های مختلف وجودی انسان توجه داشته و زمینه‌ها و اسباب لازم را برای رشد همه‌جانبه‌ی دانش‌آموزان فراهم سازد؛ لذا ایجاد زمینه‌های مساعد برای رشد و بالندگی افراد در مسیر طبیعی و متناسب با خواسته‌ها، نیازها و علایق آن‌ها از اولویت‌های اساسی و اصول پذیرفته شده نظام آموزش و پرورش می‌باشد. توجه و دقت کلام امیرمومنان علی(ع) که فرمودند: «فقدان ادب سبب هر شر و بدی است»^۱، اهمیت و ضرورت فعالیت‌های تربیتی و اجتماعی مشخص می‌سازد که تربیت صحیح با داشتن ویژگی‌های بسیار ارز شمند، ارزش تعلیم را نیز بالاتر از آن که هست می‌برد اجرای فعالیت‌های تربیتی و اجتماعی یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر در زندگی اجتماعی انسان است. آدمی برای ادامه حیات انسانی و نیل به کمال لایق خود ناگزیر است با دیگران تعامل و مشارکت داشته و عضو جامعه بشری باشد و در فعالیت‌های اجتماعی با آنان همکاری نماید و برنامه هماهنگی فرد با اجتماع از طریق اجرای فعالیت‌های تربیتی - اجتماعی میسر گردد. در این زمینه پژوهش‌های مختلفی انجام گرفته است از جمله کربلایی پازوکی (۱۳۸۷) در تحقیقی تحت عنوان «**روش‌های تربیت اجتماعی از منظر ملامحسن فیض کاشانی(ره)**»، بیان می‌کند که تربیت یافتگی اجتماعی انسان سبب غلبه فرد بر خود محوری در زمینه‌های معرفتی، ارتباطی و عاطفی می‌شود. یعنی انسان‌ها حال و وضع، شناخت، اطلاعات، علایق و رفتار خود را ملاک و معیار قضاوت قرار نمی‌دهد بلکه سعادت خود را در سعادت دیگران جستجو می‌کند و همین امر سبب بسط و گسترش سعادت اجتماعی می‌شود.

بدین جهت آگاهی معلمان و مربیان و کلیه عوامل تربیتی با دانش فعالیت‌های تربیتی - اجتماعی، امری ضروری و طبیعی می‌باشد و بدیهی است که در این مسیر معلم و مربی موفق خواهند شد که هنر مربیگری و معلمی خود را با اصول و مبانی روان‌شناسی و فعالیت‌های فوق برنامه تلفیق نموده، در جهت تربیت موضوع فعالیت خود یعنی دانش‌آموزان، آن‌ها را به کار گیرند. اما با توجه به هویت و تربیت اجتماعی سوال اصلی این پژوهش آن است که آیا معلمان در اجتماعی کردن فراگیران تاثیر دارند؟ (سلجوقی، ۱۳۹۲: ۱۴)

روش پژوهش

۱. عدم الادب سبب کل شر

روش پژوهش، توصیفی از نوع مروری است که به شیوه‌ی کتابخانه‌ای و با استفاده از منابع پیشین و با ابزار فیش‌برداری، از طریق تحلیل منابع مرتبط در این زمینه شامل کتاب، مقالات مرتبط موجود در کتابخانه و بانک‌های اطلاعاتی مدارک و اسناد کتابخانه‌ای و تحلیل منابع و مقالات پژوهشی گردآوری شده است.

بحث

تربیت

تربیت عبارت است از فرایند تعاملی زمینه‌ساز تکوین و تعالی پیوسته هویت متربیان، به صورتی یک پارچه و مبتنی بر نظام معیار اسلامی، به منظور هدایت ایشان در مسیر آماده شدن جهت تحقق آگاهانه و اختیاری مراتب حیات طیبیه در همه ابعاد.

مفهوم تربیت اجتماعی از دیدگاه جامعه‌شناسی

قبل از بررسی مفهوم تربیت اجتماعی لازم است یادآور شویم که سه دیدگاه موجود فردگرایان، جامعه‌گرایان و دیدگاه اسلامی در مورد اهمیت و الویت فرد یا جامعه، نقش اساسی در تربیت اجتماعی و تعریف آن ایفا می‌کند. براساس دیدگاه جامعه‌گرا، اجتماعی شدن به معنی همنوایی فرد با ارزش‌ها و هنجارها، برای هماهنگی و سازگاری با افراد دیگر جامعه است، پس هویت افراد در جامعه شکل می‌گیرد و بر همین مبنا، تربیت اجتماعی به معنای سازگار شدن افراد جامعه با معیارهای خاص آن جامعه است تا بتوانند در فعالیت‌های اجتماعی شرکت کنند. دیدگاه فردگرا، بر آن است که اجتماعی بودن انسان امری ثانوی است و عارض بر او می‌باشد و از این رو، آدمی در بستر جامعه به ارضای نیازهای خود می‌پردازد، اما آنچه اولویت دارد فرد است، لذا تربیت اجتماعی نیز به مفهوم مهیا نمودن افراد جامعه است، تا بتوانند دیگران را به صورت مفید و سنجیده کنترل کنند. از جمع‌بندی تعاریف جامعه‌شناسان در باب تربیت اجتماعی می‌توان گفت تربیت اجتماعی، جریانی است که طی آن نظام تربیتی حاکم بر جامعه هنجارها، مهارت‌ها، الگوها، انگیزه‌ها، شیوه‌های رفتاری، قواعد مورد نیاز افراد جامعه و روابط هر فرد را شکل می‌دهد، تا افراد بتوانند براساس آموخته‌های خود، ایفای نقش نمایند. (افخمی اردکانی، ۱۳۹۰)

اهمیت تربیت از لحاظ روابط اجتماعی

بسیارند افراد متخصص که مهارت و دانش خود را در راه‌های غیرانسانی و تنها به خاطر منافع شخصی مورد استفاده قرار می‌هند و با این عمل خود تیشه به ریشه افراد اجتماع می‌زنند و موجبات نابسامانی‌های فراوانی را در روابط انسانی فراهم می‌سازند. حسادت، بخل، ریا، تزویر، بدبینی و حيله‌گری که از رذایل اخلاقی به حساب می‌آیند رواج می‌یابند و در نتیجه آرامش و امنیت خاطر از مردم سلب می‌شود و مردم نسبت به یک‌دیگر بدبین می‌شوند. بنابراین برای یک زندگی سالم انسانی که با انس، تعلق، صمیمیت و اعتماد همراه باشد چه باید کرد؟

جواب سوال این است که داشتن تخصص‌ها، مهارت‌ها و کاردانی‌ها شرط لازم است نه شرط کافی. به عبارت دیگر مهم داشتن تخصص و مهارت نیست، مهم آن است که مردم با هم چه روابطی داشته باشند. تنها رابطه انسانی سالم است که به ما نشاط، شادی و سلامت روان می‌بخشد. افراد یک جامعه باید بدانند که سلامت روحی و روانی آن‌ها تنها بستگی به سلامت ارتباط آن‌ها با یکدیگر دارد.

نوع دوستی، احترام، صداقت، مسئولیت، همدلی و رعایت حقوق انسان‌ها در جمیع جهات می‌توانند روابط انسانی را تعالی بخشد و خصایل و ملکات مذکور مسلماً موجبات رفاه اجتماعی را فراهم خواهند ساخت. می‌باید دانست که این مهم تنها از طریق تربیت صحیح به افراد یک جامعه ممکن و میسر می‌گردد و سلامت جامعه را تضمین و بیمه می‌کند. (نیکزاد و همکاران، ۱۳۸۵: ۱۱)

اهمیت تربیت اجتماعی از دیدگاه اسلام

پیش از آن که نظر اسلام را درباره صفات اجتماعی بیان کنیم باید دید نظر اسلام درباره صفات اجتماعی چیست: اسلام رهبانیت و فرار از اجتماع را محکوم کرده و به زندگی در اجتماع اهتمام فراوان داشته است و اصولاً اجتماع مسلمانان را همانند تن واحدی قلمداد کرده هرگاه عضوی به درد آید سایر اعضا به کمک ویاری آن عضو می‌شتابند، عبادات اجتماعی را ارزش فراوان تری قائل شده است مانند: نماز جماعت و نماز جمعه و حج را اهمیت بیشتری داده است و اصولاً در حدیثی مسلمان بودن شخص مشروط به اهتمام در امور مسلمانان دانسته شده است. از رسول اکرم در اصول کافی چنین نقل شده است: «آن‌ان که در فکر سایر مسلمانان نباشند اصولاً مسلمان واقعی نخواهند بود»^۲. (رشیدپور، ۱۳۷۰: ۷۷)

علامه طباطبایی (ره) می‌نویسد: «اسلام با صراحت پایه بنای دعوت خود را بر اجتماع گذاشته و در هیچ یک از شئون خود امر اجتماع را به اهمال واگذار نکرده است.» از جمله وظایف آموزش و پرورش، تربیت اجتماعی متربیان می‌باشد و مربیان عزیز باید به تربیت اجتماعی اهمیت دهند و آن را از جمله وظایف خطیر خود شمارند، تا از این طریق فرد و اجتماع با وحدت و هماهنگی خاصی در راه تحقق بخشیدن به اهداف الهی گام بر دارند و در این مسیر نیز بین اهداف فرد و اجتماع اختلافی پدید نیاید و از آن‌جا که فرد در جریان برخورد با اجتماع از آن اثر می‌پذیرد، اسلام بسیاری از اعمال و قوانین دینی را به صورتی دسته جمعی ارائه می‌نماید و اموری مانند نماز جماعت، حج و جهاد، خود نشان‌دهنده اهمیت اجتماع در تربیت می‌باشد و از طرفی لزوم تربیت اجتماعی انسان را روشن می‌نماید. (سلجوقی، ۱۳۹۲: ۷۵)

روش تربیت اجتماعی

۲. من اصبح و لم یهتّم بامور المسلمین فلیس بمسلم

پدران و مادران باید به تدریج در محیط خانه روحیات اجتماعی را در کودکان پرورش دهند. پس از محیط خانه مدرسه وظیفه دشواری در تربیت اجتماعی دانش‌آموزان برعهده دارد. به عقیده‌ی یکی از دانشمندان تربیتی، مدرسه نباید از جامعه دور باشد. شاگرد یکی از افراد جامعه است، مدرسه باید جدیت و کوشش کند که استعداد هر فرد را استخراج نموده با راهنمای موثر از قوایی که خداوند در نهادش به ودیعه گذاشته است حداکثر استفاده از وی به عمل آید و او را فرد ارزنده و مفید اجتماعی به جامعه تحویل دهد. بنابراین وظیفه‌ی اساسی معلمان و مربیان مدرسه این نیست که دانش‌آموزان را تنها به گوش دادن وادار سازد و مغز آنان را از معلومات پارسازند بلکه برعکس باید برای آن‌ها محیطی در خور زندگی بوجود آورده اصول اجتماعی را به آن‌ها تعلیم دهند (رشیدپور، ۱۳۷۰: ۷۳).

فعالیت‌های تربیتی در مدارس

دانشوران اجتماعی معتقدند که از طریق فعالیت‌های تربیتی و هنری می‌توان دانش‌آموزان را به زندگی سالم اجتماعی عادت داده و احساسات دقیق و تمایلات ظریفی که در نهاد هر انسان قرار دارد برانگیخته و آن را تلطیف کرد بنابراین معلم با استفاده از فعالیت‌ها می‌تواند بعضی از مفاهیم اجتماعی و درسی را به آن‌ها یاد داده و در اجتماعی کردن فراگیران نقش به سزایی داشته باشد:

بازی

کودکان از آغاز زندگی، یادگیری از طریق بازی و فعالیت را دوست دارند. اغلب پیشوایان دین اسلام زندگی کودکان را تا هفت سالگی در بازی خلاصه کرده‌اند. زیرا بازی یکی از عوامل بسیار مهم اجتماعی شدن کودک است. برای کودک بتواند در گروه زندگی کند، لازم است اصول زیادی را رعایت نماید. هر بازی دارای اصول و مقرراتی است و هر بازیکن برای این که موفق شود، باید آن مقررات را رعایت نماید. این مقررات شبیه مقررات جامعه‌ای خواهد بود که کودک به تدریج باید آن‌ها را بیاموزد. کودک در ضمن بازی مسئولیت قبول می‌کند، با دیگران همکاری می‌نماید، قدرت رهبری و مدیریت از خود نشان می‌دهد، به حقوق دیگران تجاوز نمی‌کند و برای هدف مشترکی می‌کوشد. کودک اکثر موارد فوق را از طریق بازی می‌آموزد.

نمایش و تئاتر

به عنوان مثال برخی از قسمت‌های کتاب‌های تعلیمات اجتماعی مانند مطالب تاریخی و مذهبی، وقایع مختلف جاری و گذشته کشور و آشنایی با شخصیت‌های مختلف را می‌توان به صورت نمایشنامه تنظیم کرد و اجرای آن را به عهده‌ی دانش‌آموزان گذاشت. البته در کلاس‌های ابتدایی به گرم و دکور لباس اهمیت زیادی نمی‌دهند، مهم

اجرای نقشه و نتیجه‌گیری از نمایش است. اجرای نمایش نه تنها به یادگیری موضوعات مختلف اجتماعی منجر می‌شود بلکه باعث می‌شود ذوق هنری دانش‌آموزان تقویت شود و قدرت بیان و اعتماد به نفس در آن‌ها افزایش یابد.

سرود

سرودهای گوناگونی که در موقعیت‌های مختلف در مراسم مذهبی و سیاسی برای تمجید از شخصیت‌های محبوب و یا در بزرگداشت یاد شهید و پیشوایان مذهبی خوانده می‌شود. علاقه و شور شوق نسبت به آنان را در دانش‌آموزان ایجاد کرده و باعث خواهد شد که دانش‌آموزان با راه و روش ایثار و فداکاری آنان آشنا گردند و اخلاق و رفتار آنان را برای خود الگو قرار دهند.

دعوت از مطلعين

معلم با ایجاد رابطه‌ی خوب با پدران و مادران کودکان، از تخصص‌ها و امکانات آن‌ها در موقع لزوم می‌تواند استفاده کند. آنان را می‌توان به کلاس درسی دعوت کرد و اطلاعاتی در زمینه مورد نظر در اختیار دانش‌آموزان قرار دهند. پس از پایان صحبت‌های مهمان، معلم و شاگردان پرسش‌هایی را مطرح می‌کنند و جواب پرسش‌ها را از فرد دعوت شده دریافت می‌دارند و به این ترتیب سطح دانش کلاس افزایش پیدا می‌کند (ساعی‌ارسی، ۱۳۸۸: ۱۴۳).

تربیت اجتماعی از کجا باید شروع شود؟

همان‌طوری که زمینه‌های اخلاقی و دینی توسط پدر و مادر در محیطی پیریزی می‌گردد، تربیت اجتماعی هم از آغاز کودکی باید در محیط خانه به تدریج پایه‌ریزی شود، بسیاری از پدران بر اساس تربیت کهنه به کودکان مجال سخن گفتن و اظهار نظر دادن نمی‌دهند و کودک هم چون موجودی ساکت و بی‌جان پرورش می‌یابد و حال آن‌که تربیت نوین کودک را یک انسان کامل تلقی کرده به او حق می‌دهد که شخصیتش مورد احترام دیگران قرار گرفته به خود متکی بوده دارای رای نظر باشد، بدیهی است که کودکی که از اول خود را با شخصیت بداند و بتدریج مسئولیت‌هایی را بپذیرد زمینه‌های زندگی اجتماعی در او پرورش خواهد یافت چنین کودکی از رفتن به مدرسه ترس و وحشت نخواهد داشت، بزودی خود را با زندگی محیط مدرسه و سازگاری با شاگردان مدارس انطباق خواهد داد، برعکس کودکانی که همیشه زیر نظر مستقیم پدر و مادر رشد کرده هیچ نوع ابتکار و استقلال نداشته‌اند، هنگامی که بخواهند به مدرسه بروند مشکلات فراوانی را به وجود می‌آورند، برخی از آن‌ها از مدرسه فرار می‌کنند و اگر با عواملی آنان را به محیط آموز شگاه به مدرسه بیاورند با شاگردان نا سازگاری نموده و به جنگ و جدال و قهر گریه متوسل خواهند شد. (رشیدپور، ۱۳۷۰: ۷۳)

مبانی تعلیم و تربیت اجتماعی

مبانی آموزش و پرورش را می‌توان به طور کلی به دو دسته تقسیم کرد: مبانی علمی و مبانی فلسفی. مبانی علمی آموزش و پرورش با توجه به جنبه‌های زیستی، اجتماعی و روانی مورد تربیت مشخص می‌شود. و مبانی فلسفی آموزش و پرورش از ملاحظات اخلاقی و فلسفی مربوط به طبیعت آدمی و هدف‌های و غایات تربیت افراد استنتاج می‌شود.

از مبانی اصلی تعلیم و تربیت، تربیت اجتماعی یا علم الاجتماع می‌باشد؛ زیرا یکی از هدف‌های اصلی تعلیم و تربیت تهیه مقدمات سازگاری مورد تربیت با شرایط محیط اجتماعی است. بنابراین، شناخت محیط اجتماعی و مقتضیات آن شرط لازم هر اقدام تربیتی است. تعلیم و تربیت در واقع کوششی برای آشنا ساختن فرد با اصولی است که بهره‌مندی از آن و رعایت یا کاربرد آن وی را به بخش مکمل گروه تبدیل می‌کند. مطالعه‌ی ساخت واکنش اجتماعی نشان می‌دهد که:

۱. اجتماع انسان‌هایی که نظام تعلیماتی نداشته باشد وجود ندارد. در واقع هر اجتماعی با ورود بی‌وقفه افراد جوانش بدان، استمرار می‌یابد.

۲. افراد جامعه‌ی انسانی به کمک تعلیم و تربیت (اجتماعی) می‌توانند خود را به متعددی ظهور برسانند.

۳. شرکت در روابط اجتماعی و رعایت آداب و قوانین خاص اجتماع نیز ناشی از تعلیم و تربیت می‌باشد.

۴. تربیت اجتماعی سعی در حفظ ارزشها، ادبیات، هنر، آثار تاریخی و شناساندن آنها به جوانان دارد.

بدین ترتیب، تعلیم و تربیت خود به خود سعی می‌کند در عین حال که اجتماعی است فرهنگی شود. آشنایی با گذشته بوسیله تاریخ، آشنایی با ارزش‌های فرهنگی و هنری از طریق علوم، ادبیات و هنرها و بالاخره آگاهی از تمدن‌های مختلفی که از لحاظ زمان و مکان با هم فاصله دارند، ذهن را از دلبستگی‌های بی‌قید و شرط به جامعه و فرهنگی خاص رها می‌سازد. از این پس، فرد طرفدار ارزش‌هایی است که مورد توافق همه جوامع است و به جامعه معینی تعلق ندارد. (شکوهی، ۱۳۶۹: ۶۴)

توجه به ارزش‌های اجتماعی در مدارس

چنانکه می‌دانیم مدرسه یک نهاد اجتماعی است بنابراین هدف‌های تربیتی باید با توجه به نیازهای اجتماعی برنامه‌ریزی شوند. بعضی از مربیان تنها به نیازهای زندگی اجتماعی به عنوان تنها هدف‌های تربیتی توجه می‌کنند و بیشتر فعالیت‌های آموزشی و پرورشی را متوجه این گونه امور می‌سازند. امور اجتماعی که در بیش‌تر جوامع مورد توجه مربیان واقع می‌شوند عبارتند از:

-محافظت و مراقبت از زندگی، دارایی و منابع طبیعی جامعه.

-تولید کالا و خدمات مفید و توزیع آنها در جامعه.

-مصرف کالاها و استفاده از خدمات.

-انتقال کالا و خدمات از محلی به محل مورد نیاز جامعه

- تهیه وسایل تفریح و سرگرمی مردم.
- توسعه فعالیت‌های هنری و اجتماعی - فرهنگی.
- ترویج عقاید دینی.
- توسعه تعلیم و تربیت مردمی در جامعه.
- توسعه همکاری و رقابت سالم میان افراد جامعه.
- اجرای روش علمی در کلیه شئون زندگی اجتماعی.

از این دیدگاه یکی از هدف‌های عمده تعلیم و تربیت، توسعه و پیشرفت فرهنگ علمی و ارزشی جامعه است، بنابراین باید در تنظیم برنامه‌های تربیتی درک و ارزش‌سنجی میراث فرهنگی-اجتماعی و توسعه آن مورد توجه مربیان باشد. هدف‌های تربیتی باید متناسب با وظایف اجتماعی توسعه نهاد‌های تربیتی برنامه‌ریزی و اجرا شوند. لذا به دانش‌آموزان برای سازگاری اجتماعی، توسعه وحدت معنوی، رشد شخصیت اجتماعی و آماده کردن آن‌ها برای تحصیلات، انتخاب شغل و حرفه باید کمک شود. توجه به جریان‌های اجتماعی از قبیل همکاری، رقابت، توافق و تشابه در تنظیم هدف‌های تربیتی ضروری است. آن‌هایی که می‌خواهند هدف‌های تربیتی را تعیین کنند باید تنها مهارت‌های اساسی را برای ادامه حیات اجتماعی مدنظر قرار دهند. رشد قوه بیان و درک عقاید دیگران و فهماندن عقاید خود به سایرین، آشنایی با روش‌های حل مسئله، مهارت‌های لازم جهت حفظ سلامت نفس و جسم برای خدمت به دیگران، مهارت‌های اساسی در برخورد و ارتباط با سایر اقوام و ملل و مهارت‌های ضروری برای شرکت در امور مدنی و اجتماعی باید در تعیین هدف‌های تربیتی در نظر گرفته شوند. (نیک‌زاد و همکاران، ۱۳۸۵: ۵۷)

نقش و رسالت معلم در رشد و ارتقای فعالیت‌های تربیتی-اجتماعی

توفیق یا شکست برنامه‌ها و فعالیت‌های پرورشی نظام هر کشوری به عبارت دیگر مهم‌ترین وسیله رسیدن جامعه به غایات و هدف‌های آموزش و پرورش، معلم دانا و تواناست. با توجه به این امر است که اهمیت کار و نقش معلم و تاثیر عمیق آن در عزت، ذلت، پیشرفت و انحطاط جامعه روشن می‌شود. در حقیقت رهبری نسل آینده هر جامعه بدست معلمان آن جامعه است.

تعلیم و تربیت نه تنها برای زندگی بلکه برای هستی است. بشر تنها با تعلیم و تربیت، آدم تواند شد و آدمی چیزی جز آنچه تربیت از او می‌سازد نیست.

یکی از الگوهای تربیتی را می‌توان نقش شخصیت معلمان در رفتار دانش‌آموز دانست. امروز دیگر مدرسه تنها نقش انتقال معلومات و میراث فرهنگی را برعهده ندارد، بلکه تاثیرگذاری آن در رشد و پرورش کل شخصیت دانش‌آموز است. فرهنگ بدون انسانیت نمی‌تواند وجود داشته باشد؛ پس مدرسه امید انسانیت است و معلم ستون پا بر جای بشریت.

امام خمینی (ره) می‌فرمایند: «نقش معلم در جامعه، نقش انبیا است. انبیا هم معلم بشر هستند، نقش بسیار حساس و مهمی است و مسئولیت بسیار زیادی دارد. نقش مهم، همان نقش تربیت است که «اخراج من الظلمات الى النور» است... خدای تبارک و تعالی این سمت را به خودش نسبت می‌دهد که خدای تبارک و تعالی، ولی مومنین است و آن‌ها را از ظلمات اخراج می‌کند به سوی نور»

اسلام، مربی و معلم را در مرتبتی عظیم قرار داده است، چرا که با آموزش و تربیت صحیح پایه‌های پیشرفت و تکامل جامعه را می‌سازند و بیش از هر عاملی در شکل‌گیری اخلاق، روحیات، خلاقیت و نوآوری، شکوفایی اندیشه‌ها و راهنمایی و هدایت دانش‌آموزان به سوی راستی و درستی نقش دارد.

از نظر پروردگار عالم، کار معلم کار خداست و نقش او در جامعه نقش انبیا و اولیا است و ارزش و اهمیت تربیت توسط معلم تا بدانجا است که رسول خدا (ص) در کلامی به امام علی می‌فرماید: «یا علی اگر یک فرد به و سیله تو و (به مدد الهی) طریق هدایت را باز یابد و به حق رهنمون گردد، پر ارزش‌تر و بهتر از آن است که مالک شتران سرخ موی فراوان باشی.» (سلجوقی، ۱۳۹۲: ۹۳)

نقش الگویی معلم

پس از خانواده، مربیان و معلمان تاثیر را در تربیت کودکان دارند. کودکان در سنین پایین تحت تاثیر والدین خود هستند، اما وقتی وارد مدرسه می‌شوند از معلمان خود اثر می‌پذیرند. معلمان باید بدانند که افکار، رفتار و گفتار آنان سرمشق دانش‌آموزان است.

معلم بعد از پدر و مادر با نفوذترین افراد، در امر تربیت کودک و نوجوان است. دانش‌آموزان به ویژه دانش‌آموزان دوره ابتدایی، شدیداً تحت تاثیر معلم خود قرار دارند و رفتار او را الگو قرار می‌دهند. معلم با روح و جان دانش‌آموز سروکار دارد و به همین جهت به عنوان یک الگوی محبوب و مطاع پذیرفته می‌شود. دانش‌آموزان همه اعمال و رفتار معلمان، مربیان و مدیر مدرسه را زیر نظر دارند و از طرز برخورد معلمان با یک‌دیگر و با مدیر و کارکنان و دانش‌آموزان درس می‌گیرند.

رفتار معلم الگوی بی‌زبان توانایی است که می‌تواند در شاگردان سخت موثر واقع شود. کم‌ترین لغزش معلم در عمل، از تیررس دید چشمان مراقب شاگردان دور و در امان نیست. خواجه عبدالله انصاری به همان قسم که دود را دلیل آتش و خاک را بر اثر وزش باد می‌داند، شاگرد و همه کیفیات روحی و رفتاری او را اثر مستقیم شخصیت معلم می‌داند و می‌گوید: «دود از آتش نشان دهد خاک از باد که ظاهر از باطن شاگرد است».

قلب و روان کودک بسان صفحه کاغذ سفیدی است که در دست نقاشی چیره‌دست به نام معلم قرار می‌گیرد و هر نقشی که روی آن ترسیم شود، احتمالاً تا آخر عمر روی این صفحه باقی می‌ماند. معلم می‌تواند از طریق مدل و سرمشق قرار دادن خود و عملکرد مطلوب به رشد اجتماعی کودکان کمک نماید. امام جعفر صادق می‌فرماید: «مردم را

به عمل خود به اسلام دعوت کنید نه به زبانتان^۳». هم‌چنین قرآن کریم می‌فرماید: «به درستی که پیامبر برای شما الگوی خوبی است برای کسی که امید به خدا و روز آخرت دارد و خداوند را بسیار یاد می‌کند^۴». (سلجوقی، ۱۳۹۲: ۹۶)

در نظریه‌ی یادگیری اجتماعی بندورا^۵ گفته شده است که یادگیرنده از طریق مشاهده‌ی رفتار دیگران به یادگیری می‌پردازد. این یادگیری به شرح زیر صورت می‌پذیرد: وقتی که یادگیرنده یعنی مشاهده‌کننده، رفتار شخص دیگری را مشاهده می‌کند که آن شخص برای انجام آن رفتار پاداش یا تقویت دریافت می‌نماید آن رفتار توسط فرد مشاهده‌کننده آموخته می‌شود به این نوع پاداش یا تقویت جانشینی (۱) می‌گویند. وقتی که معلم یکی از دانش‌آموزان کلاس را برای حل مسأله‌ای از یک راه تازه مورد تقویت قرار می‌دهد، دانش‌آموزان دیگر روش این دانش‌آموز را سرمشق قرار می‌دهند و می‌کوشند تا همان راه حل را در مسائل خود به کار بندند. علاوه بر تقویت جانشینی، در یادگیری از راه مشاهده تنبیه جانشینی (۲) هم موثر است. برای مثال اگر مامور راهنمایی و رانندگی راننده‌ای را به سبب سرعت زیاد در یک خیابان درون شهر جریمه کند، رانندگان دیگر که شاهد این جریان هستند، هنگام راندن اتومبیل خود در آن خیابان، آهسته‌تر خواهند راند. یا وقتی که معلم یکی از دانش‌آموزان را به سبب رفتار نامطلوبی که انجام داده است سرزنش می‌کند، دانش‌آموزان دیگر نیز از انجام آن رفتار دلسرد می‌شوند.

بنابراین، اگر رفتار الگو یا شخصی که سرمشق قرار می‌گیرد با تقویت یا تنبیه دنبال شود، این تقویت و تنبیه بر رفتار شخصی که آن رفتار را مورد مشاهده قرار می‌دهد نیز تاثیر می‌گذارد. اگر رفتار سرمشق با تقویت دنبال شود احتمال بروز آن رفتار از سوی مشاهده‌کننده افزایش می‌یابد، اگر رفتار سرمشق با تنبیه مواجه شود احتمال انجام آن رفتار از سوی مشاهده‌کننده کاهش می‌یابد. (سیف، ۱۳۹۲: ۱۷۵)

نقش الگو بودن معلم به دلیل ارتباط مستقیم و مداوم با فراگیران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. یعنی معلم توانمند می‌تواند با استفاده از خصایصی چون گشاده‌رویی، هم‌بازی شدن با دانش‌آموزان، احترام به آن‌ها، داستان‌گویی، عدم سرزنش و تنبیه دانش‌آموزان و در نهایت با دادن تقویت‌کننده‌ی مثبت الگوی موثر برای آن‌ها بود.

ویژگی‌های معلم در رابطه با فعالیت‌های تربیتی-اجتماعی دانش‌آموزان

یک معلم یا مربی در صورتی در پیش‌بینی و انجام فعالیت‌های فوق‌برنامه، موفق خواهد شد که آموزش و کارآموزی لازم را در این مورد قبلاً دیده باشد. مربی برای انتخاب و تنظیم فعالیت‌های تربیتی و اجتماعی به اطلاعات و مهارت‌های زیر نیاز دارد:

^۳. كونوا دعاه الناس باعمالكم ولا تكونوا بالسنتكم

^۴. لقد كان لكم في رسول الله اسوه حسنه...

^۵. Bandura

- دانش و توانایی برقراری ارتباط خوب و صحیح با کودکان، والدین و کارکنان مدرسه.
- شناخت ویژگی‌های رشد طبیعی کودکان و نوجوانان.
- شناخت کامل برنامه‌درسی و تشخیص جنبه‌های ضعیف آن که باید به وسیله فعالیت‌های فوق برنامه جبران و ترمیم شوند.
- آشنایی با فعالیت‌های تربیتی، اجتماعی سودمند برای انتخاب نوع فعالیت‌های فوق برنامه.
- آشنایی با روش‌های علمی اجرای فعالیت‌ها، در ارتباط با ویژگی‌های سنی، استعدادها، نیازها و رغبت‌های دانش‌آموزان یک دوره‌ی تحصیلی یا کلاس.
- آشنایی با روش‌های درست ارزشیابی، از فعالیت‌های فوق برنامه.
- آشنایی با چگونگی برانگیختن دانش‌آموزان به شرکت در فعالیت‌های فوق برنامه.
- آشنایی با چگونگی ترغیب اولیای دانش‌آموزان و نهادهای اجتماعی به همکاری در انجام فعالیت‌های مورد نظر.
- آشنایی با وسایل و امکانات لازم برای انجام دادن فعالیت‌های فوق برنامه، تهیه و کاربرد صحیح آن‌ها.
- شناخت زمان مناسب و چگونگی انجام دادن فعالیت‌های تربیتی و اجتماعی.
- آشنایی با مسائل گروهی و چگونگی تشکیل گروه‌ها.
- توجه به تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان در انتخاب و ارائه فعالیت‌ها.
- داشتن طرح و برنامه‌های تربیتی مناسب با زمان، مکان، ویژگی‌های دانش‌آموزان و نوع فعالیت‌ها.
- نظارت و ارزشیابی مستمر از فعالیت‌های در حال اجرا.
- در پایان با توجه به تاکید یونسکو بر چهار ستون یادگیری معلم و مربی باید فعالیت‌های تربیتی-اجتماعی فراگیران خود را بر پایه یادگیری برای دانستن(فهمیدن)، یادگیری برای زیستن، یادگیری برای انجام دادن و یادگیری برای با هم زیستن را دائما مدنظر داشته و آن‌ها را عملیاتی و اجرایی نمایند.(سلجوقی، ۱۳۹۲: ۹۸)

موانع تربیت اجتماعی

عنوان موانع تربیت به امور و پدیده‌هایی اطلاق می‌شود که در تحقق اهداف فرایند تربیت تاثیر منفی دارند. البته این موانع ممکن است بیرونی یا درونی، در اختیار مربیان و یا خارج از اختیار آنان باشند و برخی آن‌ها را می‌توان چنین برشمرد:

- دنیاطلبی و هوای نفس.
- حاکمیت رذایل اخلاقی نظیر: لجاجت، تعصب، تکبر، غرور و خودرایی.
- فقر اقتصادی و کمبود وسایل ضروری معاش.
- حکومت طاغوت(رهبران غیرالهی) ومشرکان و ظالمان بر جامعه.
- غلبه وسوسه شیطان، فکر و خیال باطل بر فضای ذهن و اندیشه.

-وجود شبهات فکری و عقیدتی.

-غفلت از یاد خدا.

-استفاده از غذا و اموال حرام

-دسترسی (مطلق و بی حد و حصر) به وسایل ترویج فساد و فحشا.

-حضور (انفعالی) در محیط آلوده (سلجوقی، ۱۳۹۲: ۸۹).

ارتباطات متقابل اجتماعی با دانش آموزان

معلم و دانش آموز بخش اعظم روز را در مدرسه و در ارتباط با یکدیگر می گذرانند. توانایی معلم در ایجاد ارتباط با شاگردان - ارتباطی مثبت و همراه با همدلی - نقش مهمی در ایجاد محیط یادگیری مثبت و ارتقای پیشرفت تحصیلی دانش آموزان ایفا می کند.

معلم موثر برای برقراری ارتباط با شاگردان خود از راهکارهای متفاوتی استفاده می کند. این ارتباطات فراتر از چهاردیواری کلاس است. در واقع دانش آموزان اظهار می کنند که معلمان موثر به زندگی خارج از کلاس درس دانش آموزان نشان علاقه نشان می دهند. دانش آموزان برای معلمانی که در مسابقات ورزشی، کنسرت های موسیقی و دیگر برنامه های آنها حضور می یابند، ارزش قایل هستند. ارتباطات متقابل اجتماعی بین معلم و شاگرد نه تنها موجب یادگیری و پیشرفت تحصیلی شاگردان می شود، بلکه با ایجاد احساس تعلق به کلاس و مدرسه، باعث افزایش عزت نفس در آنها می شود.

جنبه هایی از ارتباط متقابل اجتماعی که در آموزش موثر باید رعایت شود عبارتند از:

- معلمین موثر ضمن حفظ رابطه مناسب معلم شاگردی، همواره با تکتک دانش آموزان برخوردی صمیمانه دارند.
- معلمین موثر به جای این که در مقابل و یا برای دانش آموزان کار کنند همراه آنان کار می کنند.
- ارتباطات متقابل مفید مستلزم مسوولیت دادن به دانش آموزان و حفظ احترام آنهاست. برای ایجاد چنین ارتباطی در دوره های متوسطه، لازم است که با دانش آموزان چون بزرگسالان رفتار شود.
- معلمین موثر به دانش آموزان اجازه می دهند در تصمیم گیری ها مشارکت کنند.
- دانش آموزان معتقدند که معلمان موثر وقت بیشتری را صرف ارتباط متقابل و کار مستقیم با آنان می کنند.
- معلمین موثر شوخ طبع اند. به لطیفه گویی تمایل دارند. آنان برای بازی و شرکت در فعالیت های مشترک با دانش آموزان شان پیش قدم می شوند. (بیگم حائری زاده و دیگران، ۱۳۸۶: ۳۰)

نتیجه گیری

با توجه به این که تربیت اجتماعی مهم است معلم در اجتماعی کردن دانش‌آموزان نقش اساسی دارد و با استفاده از روش‌هایی که به بیان می‌شود می‌تواند در اجتماعی کردن دانش‌آموزان تاثیر به سزایی داشته باشد. چالش‌های پیش روی گستر تربیت اجتماعی دانش‌آموزان در آموزش، انفجار اطلاعات، توسعه ارتباطات و به هم پیوستگی جامعه جهانی، نگاه و نیاز به آموزش عالی را با چالش‌های جدید مواجه ساخته است. در این راستا بر نیاز به تربیت اجتماعی در محیط‌های آموزش عالی تاکید می‌شود. فعالیت‌های پرورشی و اجتماعی در مدارس در کنار فعالیت‌های رسمی مدارس فرصت‌هایی را در اختیار دانش‌آموزان قرار می‌دهد تا با استفاده از آن‌ها، به رشد علایق، استعدادها و توانمندی‌های خود بپردازند و خود را برای یک زندگی شایسته شغلی و اجتماعی آماده سازند یکی از ویژگی‌های فعالیت‌های پرورشی و اجتماعی این است که در انجام دادن آن‌ها اجباری وجود ندارد و دانش‌آموزان با میل و رغبت به انتخاب آن‌ها می‌پردازند و به رضایت خاطر می‌رسند. در این پژوهش فعالیت‌هایی مورد نظر است که با تشویق دانش‌آموزان به کار گروهی، کار انفرادی، شرکت در خدمات اجتماعی و... آنان را به استعدادها و ارزش‌های خود واقف سازد. لذا در راستای تحقق تربیت اجتماعی دانش‌آموزان می‌توان پیشنهادات زیر را مطرح نمود:

- آشنایی معلمان و مربیان با انواع فعالیت‌های تربیتی و اجتماعی در مدارس؛

- آشنایی با ویژگی‌ها، اهداف و ارزش‌های فعالیت‌های اجتماعی و تربیتی با ابعاد مختلف در مدارس؛

- مقایسه فعالیت‌های فوق‌برنامه با با فعالیت‌های رسمی در مدارس و ارائه فعالیت موثر به دانش‌آموزان؛

- نقد و بررسی فعالیت‌های تربیتی و اجتماعی در مدارس؛

- بازشناسی، حفظ و اصلاح آداب، رسوم در پرتو نظام معیار اسلامی توسط معلمان؛

- تهیه امکانات تفریحی سالم برای دانش‌آموزان؛

- برقراری روابط سود بخش و مفید بین معلم و دانش‌آموزان؛

- تکمیل و غنی‌سازی برنامه تحصیلی دانش‌آموزان؛

- تقویت قدرت تفکر دانش‌آموزان در مدرسه؛

- فراهم کردن فرصت‌های اظهار نظر کردن و حرف زدن دانش‌آموزان در مدرسه؛

منابع

سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

افخمی اردکانی، علی محمد (۱۳۹۰)، *تبیین روش‌های تربیت اجتماعی در نهج‌البلاغه*، نشریه‌النهج، شماره ۲۱ و ۲۲، بیگم حائری‌زاده، خیریه، محمدحسین، لیلی (۱۳۸۶)، *ویژگی‌های معلم موثر*، تهران، نشر قطره، چاپ چهارم.

رشیدپور، مجید (۱۳۷۰)، *تربیت کودک از دیدگاه اسلام*، تهران، نشر کعبه، چاپ سوم.

سلجوقی، محمد (۱۳۹۲)، *فعالیت‌های تربیتی-اجتماعی و فوق‌برنامه*، کرمان، نشر خدمات فرهنگی کرمان، چاپ اول.

سیف، علی‌اکبر (۱۳۹۲)، *روانشناسی پرورشی نوین: روانشناسی یادگیری و آموزش*، تهران، نشر دوران، چاپ دوم.

ساعی ارسی، ایرج (۱۳۸۸)، *آموزش مطالعات اجتماعی (در دوره ابتدایی)*، تهران، نشر بهمن برنا، چاپ اول.

نیک‌زاد، محمود (۱۳۸۵)، *اصول کاربردی نظریه‌های تربیتی*، تهران، نشر پشتون، دوم.